

4. Зинкевич–Евстигеева Т. Практикум по сказкотерапии. – СПб.: Питер, 2001. – 315 с.
5. Зинкевич–Евстигеева Т. Путь к волшебству. Теория и практика сказкотерапии. – СПб.: Питер, 1998. – 300 с.
6. Зинкевич–Евстигеева Т. Сказки звездной страны Зодиакалии. – СПб.: Питер, 1998. – 300 с.
7. Зинкевич–Евстигеева Т., Грабенко Т. Практикум по креативной терапии. - СПб.: Питер, 1998. – 256 с.
8. Пропп В. Исторические корни волшебной сказки. – Л.:Изд-во Ленинградского гос. ун-та, 1986. – 480 с.
9. Пропп В. Морфология волшебной сказки. Исторические корни волшебной сказки. – М.: АСТ, 1998. – 467 с.
10. Соколов Д. Сказки и сказкотерапия. – М.: ЭКСМО – Пресс, 1996. – 234 с.
11. Сухомлинский В. А. О воспитании. – М.: Политиздат, 1982. – 270 с.
12. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: В 5 т. – Т. 1. – К.: Радянська школа, 1976. – 654 с.
13. Юнг К. Г. Душа и миф. Шесть архетипов. – Минск: Харвест, 2004. – 400 с.
14. Юнг К. Г. Феноменология духа в сказке. – М.: Канон, 1996. – 355 с.

УДК: 371.671:94 (075.3)

ТЕОРИЯ І ПРАКТИКА ГЕНДЕРНОГО АНАЛІЗУ ПІДРУЧНИКІВ З ІСТОРІЇ ДЛЯ СЕРЕДНІХ І СТАРШИХ КЛАСІВ

Вихор С.Т., аспірант

Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка

У статті на матеріалі шкільних підручників з історії проводиться аналіз гендерної рівноваги. Встановлено, що лише в деяких з них прослідковується тенденція до егалітарності, у більшості підручників існують гендерні стереотипи.

Ключові слова: гендерна рівновага, шкільний підручник з історії, гендерна асиметрія.

Вихор С.Т. ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ГЕНДЕРНОГО АНАЛИЗА УЧЕБНИКОВ ПО ИСТОРИИ ДЛЯ СРЕДНИХ И СТАРШИХ КЛАССОВ / Тернопольский национальный педагогический университет им. В. Гнатюка, Украина.

В статье на материале школьных учебников по истории проводится анализ гендерного равновесия. Установлено, что только в некоторых из них прослеживается тенденция к эгалитарности, в большинстве учебников существует гендерные стереотипы.

Ключевые слова: гендерное равновесие, школьный учебник по истории, гендерная асимметрия.

Vihor S.T. THEORY AND PRACTICE OF THE GENDER ANALYSIS OF TEXT-BOOKS ON HISTORY FOR MIDDLE AND UPPER CLASSES / Ternopol' National Pedagogical University, Ukraine.

The gender balance analysis is conducted in the report according to school text-books on history. It's disposed, the tendency to equality is traced only in some of them, in most of the text-books one can find gender stereotypes.

Key words: gender balance, text-book on history, gender asymmetry.

Одним із засобів формування гендерних стереотипів в учнів є навчально-методична література, особливо шкільні підручники. Уперше гендерну експертизу навчальної літератури було здійснено в 1986 р. А. Мішель [7], методично розглянув цю проблему на Україні П. Фролов [13]. Гендерний аналіз підручників у Росії було здійснено Т. Барчуною [2], Л. Поповою [9], Р. Сабіровим; аналіз підручників початкової школи виконали О. Аніщенко [1], Т. Говорун, О. Кікінежді [4]; Л. Яценко займається гендерним аналізом підручників з англійської мови. Підручники для середніх і старших класів досліджуються мало, оскільки використання лише контент-аналізу як основного методу дослідження виявляється недостатнім, необхідний якісний аналіз навчального матеріалу, а для цього потрібно мати глибокі знання з основ цієї науки і володіти гендерним підходом.

Історія як предмет, і підручники з історії зокрема, є найкращими індикаторами існування гендерної асиметрії в суспільстві. Історичний дискурс є матеріалом для гендерного аналізу, бо саме тут є найбільше прихованої і явно вираженої гендерної нерівності. Н. Козлова, аналізуючи навчальні посібники з політології, вказує, що "термінологічне маскування і маркування статі... задається іменниками чоловічого роду, часто підміняється поняттям "людина", "правитель", "громадянин", "лідер", "диктатор", "монарх", "президент", що є ключовими" [5, 141]. Оскільки в доіндустріальному та індустріальному суспільствах влада і політика контролювались чоловіками, то чоловічий погляд на історичні події став вважатися нормою. Незважаючи на зміну ролі жінки в суспільстві, історична наука продовжує відтворювати віками складені стереотипи і їхніми ретрансляторами часто виступають шкільні підручники.

Величезну роль у цьому відіграє позиція автора. П. Фролов підкреслює, що автори "повинні чітко усвідомлювати, які зрушення у способах сприйняття об'єктів... може зумовити пропонований текст і до яких способів взаємодії з оточуючим світом підштовхують розставлені в підручнику акценти" [13, 9]. У зв'язку з цим, предметом нашого дослідження є підручники для підлітків і старшокласників, зокрема з історії.

Аналіз підручника з історії стародавнього світу для 6 класу [15] дає підстави стверджувати, що не вся історична література переобтяжена гендерними стереотипами. Хоча співвідношення зображень чоловіків і жінок у традиційній діяльності співвідноситься як 1:0,28, проте в цілому простежується тенденція до підтримання гендерної рівноваги: є достатньо ілюстрацій, де чоловіки і жінки виступають рівноправними учасниками подій у сімейному колі. Серед умовних позначень у підручнику фігурує чоловіча - "подумай і скажи", жіноча - "перевір свою пам'ять", і одна голова незрозумілої статі - "творче завдання". Цей момент можна трактувати по-іншому: чоловік приймає рішення, жінка більше довіряє пам'яті, а творчі люди, богема, можуть мати нетрадиційну орієнтацію. У підручнику є однакова кількість ілюстрацій, у яких чоловіки і жінки займаються нестереотипною для їхньої статі діяльністю. Описуючи період християнства, автори пропонують ілюстрацію, на якій атлетичної тілобудови чоловік силою веде молоду жінку-християнку на розтерзання диким звірам [15, 236]. На нашу думку, їй не варто було включати в підручник, оскільки такого типу зображення акцентують увагу на силі, агресивності, домінаторній позиції чоловіків та слабкості й беззахисності жінок, натякають на патріархальний, освячений релігією стиль взаємин. Незважаючи на вказані недоліки, підручник у цілому позитивно відрізняється від інших підручників з історії, бо в ньому у доступній формі розповідається про причини переходу від материнського роду до батьківського, про проходження хлопчиками обряду ініціації, чого ми не зустрічали в жодному іншому підручнику. Перехід до змужніння в учнів затягується у зв'язку із збільшенням періоду навчання, тому багато підлітків вважають вступ у статеві стосунки ознакою дорослості, тобто, в молодіжній субкультурі це є

своєрідним обрядом ініціації. На нашу думку, школа за допомогою батьків повинна проявити ініціативу, щоб перешкодити такій "самоініціації". Це може бути традиція проведення в школі шкільного балу, сходження на гору чи організація концерту, де всі організаторські функції взяли б на себе учні, проте учні повинні знати, що ця подія відбуватиметься після закінчення 9 чи 10 класу і відтоді вчителі їх вважатимуть дорослими та звертатимуться до них на "Ви".

Підручник для 7 класу ілюструє історію України з давніх часів і до наших днів [10]. Тут докладно описані історичні події, ілюстрації до розділів представлені різними статтями, є навіть означення. Наприклад, "Парна сім'я - слабко з'єднана (?) шлюбна пара чоловіка й жінки, котрі належали до різних родів..." [10, 45]. У кінці підручника подані історичні портрети відомих осіб, серед яких 3 жінки і 11 чоловіків.

Підручник з історії середніх віків для 7 класу знайомить учнів з життям середньовічної Європи. Доступною, зрозумілою мовою автори розповідають не лише про держави та війни, правителів і царів, а й про одяг, їжу, житло, сім'ю: "Подружньої рівності в середньовічній Європі не існувало. Хоч середньовічні поети й оспівували жіночу вроду та лагідність, але в повсякденні до жінок у суспільстві ставилися зневажливо" [6, 38]. Цитуються уривки з книги Х. Пізанської (XV ст.) "Про місто жіноче": "...чоловіки усвідомили, що багато жінок розумніші і шляхетніші за них, і, вражені, проїнялися до них зневагою. Добродіяння жінки такі значні, що як би він (чоловік) не старався, він ніколи не зміг би без них обійтися, постійно потребуючи жіночих послуг. Усупереч природі (тому, що не існує жодної природної істоти - ні звіра, ні птаха, - яка б не любила своїх самиць) було б цілком протиприродним для розумної людини чинити навпаки [6, 25]. Якби кожен підручник займав таку позицію, то про гендерну нерівність у суспільстві не було б мови.

Суттєво відрізняється від попередніх підручник для 8 класу [16]. Як і більшість підручників, він починається фразою "Любий друже!", "ти взяв його в руки" і т.п., що є прикладом маркування статі. Жіноча стаття згадується в контексті розширення родинних зв'язків, у кількості дітей, онуків, а співвідношення жінок і чоловіків на зображеннях, де лице видно крупним планом, співвідноситься як 1:21. Викликає сумнів стиль викладу: "Полуботок мав двох синів і чотирьох дочок, через яких він поріднився й з іншими заможними родинами. Ці зв'язки впливали на утвердження його позиції в адміністративній системі Гетьманщини... Дочку Олену П. Полуботок видав заміж за племінника гетьмана Скоропадського Я. Марковича" [17, 272]. Звідси можна зробити висновок, що чоловіки використовували родинні зв'язки для зміцнення власного політичного впливу. Це також служить підтвердженням того, що прихований зміст тексту підкреслює домінування чоловіків у політичних подіях та інститутах влади. Дані для порівняння ми виклали в таблиці:

Таблиця 1. -Аналіз гендерної рівноваги на матеріалі шкільних підручників з історії

№	Підручник	Співвідношення чоловіків і жінок у	Співвідношення кількості чоловічих і жіночих
1	Історія стародавнього світу, 6 кл.	1 : 0,28	1 : 0,35
2	Історія України, 8 кл.	Не вивчалось	21 : 1
3	Всесвітня історія, 9 кл.	Немає	32 : 1
4	Новітня історія України, 10 кл.	Не вивчалось	5,25 : 1

Історією про чоловіків є підручник для 9 класу [3]. Співвідношення кількості чоловічих і жіночих зображень свідчить про наявність "сексизму в ілюстраціях" (Т. Барчунова). Їх переважна більшість є портретами відомих самодержавців, полководців, діячів науки, які можуть виступати еталонами для підростаючого покоління. Значна перевага чоловічих образів свідчить про високий політичний і професійний статус чоловіків, тоді як дівчата залишаються без зразків для наслідування, що негативно впливає на їх соціалізацію і самореалізацію. У тексті підручника є розповіді про трьох відомих жінок, проте в загальному контексті вони швидше виглядають винятками, ніж закономірністю. Підручник для 10 класу [11] підтримує думку Н.А. Пушкарьової, що історію творять чоловіки. Вона пропонує для доповнення до звичного "history" - "HIS story" ("Його історія"), ввести термін "herstory" - "HER story" ("Її історія"). Жінки на фото стоять у черзі за хлібом, про них побіжно згадується в перелікові чоловічих прізвищ. Складається враження, що в державотворчому процесі, у становленні УНР жінки не брали ніякої участі. "Дослідники жіночого руху в Україні стверджують, що до Української Центральної Ради входило 11 жінок. Інші документи свідчать про те, що їх було значно більше" [7, 264]. Про цих жінок історія мовчить. Замовчування ролі жінок в історичному процесі, зведення їх функцій до забезпечення життєдіяльності сім'ї є прикладом "кодування гендерної асиметрії" [5, 144].

Розглянемо підручник для 11 класу [12]. Він описує події сучасності, наводячи багато вирізок із газет, документів. Газетні вирізки в більшості не містять прізвищ авторів (у чому порушуються їх права і право читачів на інформацію), а з 235 сторінок тексту лише 2 документи підписані жіночим прізвищем. Звичайно, час "доходів на душу населення", "все для блага людини, все в ім'я людини" минув разом із соціалізмом, але стереотип людини без статі міцно увійшов у нашу свідомість. Серед фотографій портретного типу 21 - чоловік, в основному голови держав, лише 4 - жінки. Говорячи про післявоєнну відбудову промисловості, наводяться факти про те, що у відновленні греблі Дніпрогесу брали участь представники 26 національностей, про жіноцтво мови не йде. У підручнику крупним планом подано фотографію двох міцних юнаків, що відбудовують Дніпрогес [12, 15]. Напевно, слід було наголосити, що молодих, фізично здорових чоловіків після війни було набагато менше, ніж жінок, які своєю працею в сільському господарстві, будівництві, на заводах і в родинях зробили значний внесок у відбудову промисловості. Можливо, було б доцільно помістити іншу фотографію, звернути увагу не лише на національну, а й статеву ознаку? Велика кількість документів, статей сприяє виробленню власної життєвої позиції учнів, проте статті Конституції 1978 р. і нової Конституції України про те, що "чоловіки і жінки мають рівні права" не представлені. Обидві частини підручників з новітньої історії України без перебільшення можна назвати сексистськими. Звичайно, гендерний стереотип, який формувався протягом тривалого часу, неможливо змінити відразу, проте він надалі сприятиме дихотомічному розподілу статевих ролей, домінаторній позиції чоловіка в суспільстві та сім'ї. Підручники з історії не порушують, а уникають проблеми, на яку звернув увагу М. Чернишевський ще в 1849 році: "В історії є надзвичайно багато людей низьких, підлих, неморальних, лиходіїв..., ще більше є в ній людей обмежених, дурних, паскудних - як же знайомити дитину з такими характерами? А ще гірше те, скільки в історії спокусливих епізодів - адже нема чого й говорити, що розпуста - одна з найчастіших причин падіння царів і народів; як часто там говориться про коханок, про їх вплив..." [12, 168]. Таким чином, замовчуючи роль жіноцтва в історичному процесі, автори підручника тим самим уникають багатьох моральних, статевих проблем і, разом з тим, суттєво зменшують інтерес до самого предмета. Описуючи історичні події, автори звертають увагу на економічні, національні, релігійні чинники, уникаючи фактору статі.

Підсумовуючи викладене, слід відмітити, що підручники з історії для підлітків і старшокласників містять закодовану гендерну асиметрію, відтворюють стереотипи про домінуючу позицію чоловіків у політичній, владній структурах, применшують роль жінок в історичному процесі. Кількість зображень та згадок про чоловічу стать у текстах у десятки разів перевищує аналогічні про жінок, що свідчить про порушення гендерної рівноваги та необхідність враховувати статевий фактор при складанні шкільних підручників. На нашу думку, характеризуючи історичні постаті, слід звертати увагу не лише на досягнення, а й на загальнолюдські якості, на характер взаємин з іншими людьми, незалежно від статевої належності. Отже, в більшості підручників з історії для загальноосвітніх шкіл мають місце гендерні стереотипи, лише в деяких з них прослідковується тенденція до егалітарності.

Перед дослідниками окреслене широке коло проблем: необхідно здійснити гендерний аналіз підручників з історії згідно історичними періодами, обираючи за одиницю контент-аналізу не лише кількість чоловічих чи жіночих зображень, чи згадок про певну стать, а й якісний аналіз тексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аніщенко О.В. Навчальна література для початкової школи: гендерний аналіз // Проблеми сучасного підручника: Збірник наукових праць. – Вип. 4. – К.: Пед. думка. - 2003. - С. 252 - 257.
2. Барчунова Т.В. Сексизм в букваре // ЗКО. - Новосибірск, 1995 - №3. - С. 28 - 39.
3. Всесвітня історія. Нові часи: Підр. для 9 кл. сер.шк. Ч. 2: (Кін. XVIII – поч. XX ст.) / С.В. Білоножко, І.М. Бірюльов, О.Р. Давлетов, В.Г. Комина. – К.: Генеза, 2000. – 240 с.
4. Говорун Т.В., Кікінежді О.М. Гендерна психологія: Навчальний посібник. - К.: Академія, 2004. - 308 с.
5. Козлова Н. Гендерная ревизия учебных пособий по политологии // Высшее образование в России - 2004. - № 3. - С. 140 - 144.
6. Крижанівський О.П., Хірна О.О. Історія середніх віків. Підручник для 7-го класу середньої школи – Вид. друге, випр. і доп. - К.: Аквілон-Плюс, 2001. – 288 с.
7. Мишель А. Долой стереотипы! Преодолеть сексизм в книгах для детей и школьных учебниках. - Париж: ЮНЕСКО, 1986. - 122 с.
8. Петришина Л. Жінка в державотворчому процесі доби української національної революції // Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє // Матеріали Другої Міжнародної науково-практичної конференції. Україна, Київ, 5-6 липня 2002 р. - К., 2002. - 352 с.
9. Попова Л.В. Проблемы самореализации одаренных женщин // Вопросы психологии. - 1996. - №2. - С. 32- 38.
10. Смолій В.А., Степанков В.С. Історія України. Давні часи та середньовіччя: Пробний підручник для 7 кл. - К.: Освіта, 2002. - 270 с.
11. Турченко Ф.Г. Новітня історія України. Частина перша (1914-1939): Підруч. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. - Вид. 3-тє, виправл. та доповн. - К.: Генеза, 2002. - 352 с.
12. Турченко Ф.Г., Панченко П.П., Тимченко С.М. Новітня історія України (1945-1998): Підруч. для 11 кл. серед. шк. - К.: Генеза, 2000. - 304 с.
13. Фролов П. Гендерна експертиза шкільних підручників (до постановки проблеми) - К.: Київський науково-освітній гендерний центр, 2001. - 36 с.

14. Чернишевський М.Г. Про те, які книги треба давати читати дітям сіб4-170 / Педагогічна спадщина з питань дитячого читання. / Загал. ред. А.Н. Марголіної. - К.: Радянська школа, 1941. - 249 с.
15. Шалагінова О.І., Шалагінов Б.Б. Історія стародавнього світу: Підруч. для 6 кл. серед, загальноосвіт. шк. - 2-ге вид. - К.: Зодіак-ЕКО, 2000. - 256 с.
16. Швидко Г.К. Історія України. ХУІ - ХУІІІ ст. Підручник для 8 класу середньої школи. - К.: Генеза, 1997. - 384 с.

УДК: 37.013.75:371.13

ТЕХНОЛОГІЇ СПЕЦІАЛЬНОГО НАВЧАННЯ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГА

Волярська О.С., к. пед. н., доцент

Запорізький національний університет

У статті розглядаються основні особливості впровадження технології соціально-психологічної діяльності з дітьми із вадами зору. Питання психолого-медично-педагогічної реабілітації дітей з вадами зору вирішується шляхом застосування форм і методів соціальної роботи з реабілітації такої групи дітей. У підсумку найбільш результативним у соціально-психологічній роботі з такою категорією дітей і родинами, у яких вони виховуються, виявився комплексний підхід.

Ключові слова: соціально-психологічна діяльність, соціальний профіль, реабілітація, патронаж.

Волярская Е.С. ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕДАГОГА / Запорожский национальный университет, Украина.

В статье рассматриваются основные особенности внедрения технологии социально-психологической деятельности с детьми с проблемами зрения. Вопросы психолого-медико-педагогической реабилитации детей с проблемами зрения решаются путем использования форм и методов социальной работы по реабилитации такой группы детей. В итоге наиболее результативным в социально-психологической работе с такой категорией детей и семьями, в которых они воспитываются, стал комплексный подход.

Ключевые слова: социально-психологическая деятельность, социальный профиль, реабилитация, патронаж.

Volyarskaya E.S. FEATURES OF SOCIAL-PSYCHOLOGICAL APPROACH IN PROFESSIONAL ACTIVITY OF A TEACHER / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

The article deals with the introduction of technology of social-psychological activity with the sight children's problems. The problems of pedagogical rehabilitation of children with sight problems of the forms and methods of solved by means social work on the rehabilitation of such group of children. The complex approach is the most effective in social-psychological work with such category of children and their families.

Key words: social-psychological activity, social type, rehabilitation, patronage.

Останнім часом вивчення проблем навчання і виховання дітей з функціональними обмеженнями в нашій країні стає все більш поширеним: А.І. Капська, Л.І. Міщик, Р. Кравченко [1; 2]. Актуальність цих проблем зумовлена, у першу чергу, питаннями розвитку таких дітей, а також проблемою підготовки соціальних педагогів до роботи з дітьми, у яких є функціональні обмеження, зокрема зору. Тому вважаємо за необхідне висвітлити основні особливості технології соціально-психологічної допомоги дітей із вадами зору.

“Процес розвитку дефективної дитини, - писав Л.С. Виготський, - певним чином соціально зумовлений: соціальна реалізація дефекту... є однією стороною соціальної